

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Appropriating Peri hypsous : interpretations and creative adaptations of Longinus' Treatise On the Sublime in Early Modern Dutch Scholarship
Jansen, W.L.

Citation

Jansen, W. L. (2019, April 17). *Appropriating Peri hypsous : interpretations and creative adaptations of Longinus' Treatise On the Sublime in Early Modern Dutch Scholarship*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/71553>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/71553>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/71553> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Jansen, W.L.

Title: Appropriating Peri hypsous : interpretations and creative adaptations of Longinus' Treatise On the Sublime in Early Modern Dutch Scholarship

Issue Date: 2019-04-17

NEDERLANDSE SAMENVATTING

Het traktaat *Peri hypsous* ('Over het Sublieme'), dat dateert uit de klassieke oudheid, is door de eeuwen heen op verschillende manieren gelezen en geïnterpreteerd. Dit proefschrift bestudeert de periode waarin *Peri hypsous* van een ternauwernood overgeleverd manuscript uitgroeide tot één van de beroemdste werken in de Westerse literatuurkritiek. In het bijzonder heb ik gekeken naar de rol van de interpretaties van het werk door vroegmoderne Nederlandse geleerden binnen de Europese bestudering van het traktaat.

Peri hypsous is vermoedelijk geschreven in de eerste of derde eeuw van onze jaartelling. Het traktaat lijkt in vergetelheid te zijn geraakt totdat in de vijftiende eeuw een manuscript van het werk opduikt in Italië. Een bescheiden aantal kopieën begint in die periode te circuleren in Italiaanse geleerdenkringen en in 1554 wordt het werk voor het eerst in druk uitgegeven, door Francesco Robortello. In de daaropvolgende decennia wordt *Peri hypsous* in toenemende mate bekend onder geleerden in West-Europa; behalve in Italië ook in Frankrijk, Nederland, Spanje, Engeland en Duitsland. Gedurende de zestiende en zeventiende eeuw wordt met enige regelmaat door geleerden naar *Peri hypsous* verwezen en krijgt het werk een plaats in theorieën over literatuur, kunst, en bijbelkritiek. Na de publicatie in 1674 van een Franse vertaling van het werk, door de literatuurcriticus Nicolas Boileau-Despréaux, neemt de bekendheid van *Peri hypsous* sterk toe en krijgt het werk een centrale plaats in de achttiende-eeuwse leer van de esthetica. In mijn proefschrift werp ik licht op de periode vóór de vertaling van Boileau en laat ik zien hoe *Peri hypsous* eind zestiende eeuw en gedurende de zeventiende eeuw op verschillende manieren werd geïnterpreteerd en gebruikt; geleerden waren niet zozeer op zoek naar een 'juiste' of 'correcte' interpretatie van het werk, maar kozen

de passages of thema's die hen het meest aanspraken en die hun eigen ideeën het best konden ondersteunen.

De variëteit aan interpretaties van *Peri hypsous* is deels ingegeven door de vraagtekens die door de geschiedenis van het traktaat lopen. De auteur is onbekend en grote delen van het werk zijn niet overgeleverd. Volgens de aanduiding op het oudste ons bekende manuscript is het werk geschreven door een 'Dionysius', 'Longinus' of 'Dionysius Longinus'. Tegenwoordig wordt ervan uitgegaan dat deze toeschrijvingen onjuiste speculaties zijn, en wordt de auteur doorgaans aangeduid als 'Pseudo-Longinus' of, voor het gemak, als 'Longinus'. In de handgeschreven overlevering is waarschijnlijk een derde van het gehele traktaat verloren gegaan. In de overgeleverde delen bespreekt de auteur de vijf bronnen van wat hij *hypsos* ('het verhevene', 'het sublieme') noemt: een meeslepende en indrukwekkende kwaliteit van literatuur die hij illustreert met citaten uit de antieke literaire canon, van auteurs als Homerus, Sappho, Plato en Demosthenes. Een aantal passages uit *Peri hypsous* heeft op latere lezers een bijzondere aantrekkingskracht uitgeoefend, waaronder Longinus' opvallende verwijzing naar de Bijbel (het 'Fiat lux' uit Genesis 1:3-9) en ook zijn verdediging van het ongebreidelde genie tegenover foutloze middelmatigheid. In mijn proefschrift laat ik zien hoe met name deze passages een bepalende rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de interpretaties van *Peri hypsous* in de zestiende en zeventiende eeuw.

Mijn **eerste hoofdstuk** valt in twee delen uiteen. In het eerste deel bespreek ik de verspreiding en vroegste interpretaties van *Peri hypsous* in Europa. Het tweede deel bestudeert de verspreiding en vroegste interpretaties van het traktaat in de Noordelijke Nederlanden. Centraal in beide delen van het hoofdstuk staat de interactie tussen de fysieke verspreiding van het traktaat en de mate waarin geleerden kennis namen van zijn inhoud. *Peri hypsous* was lange tijd onbekend – gedurende de Middeleeuwen is er nauwelijks naar het werk verwezen. Halverwege de vijftiende eeuw duikt een manuscript van het traktaat op in de kringen rond kardinaal Basilios Bessarion, een van oorsprong Griekse geleerde die sinds ca. 1430 in Italië leefde. Bessarion liet het werk kopiëren en schonk het aan het eind van zijn leven als onderdeel van zijn boekencollectie aan de bibliotheek van Venetië. Gedurende de vijftiende en eerste helft van de zestiende eeuw werd

nog een tiental manuscriptkopieën van het traktaat vervaardigd en merendeels binnen Italië verspreid. In tegenstelling tot wat wel eens is gesuggereerd, was *Peri hypsous* in die periode nog steeds een zeer onbekend werk, getuige het ontbreken van verwijzingen naar het werk in andere bronnen. Pas wanneer in 1554 en 1555 de eerste gedrukte versies van het traktaat verschijnen, in Basel en Venetië, lijken geleerden van het traktaat kennis te nemen. Onder anderen Marc-Antoine de Muret, Francesco Robortello en Franciscus Portus bespreken passages van *Peri hypsous* in hun werken, met name enkele van de citaten die Longinus aanhaalt, zoals de beroemde ode van Sappho (*fragment* 31), die uitsluitend in *Peri hypsous* is overgeleverd. Mijn analyse laat zien dat de eerste verwijzingen naar *Peri hypsous* te relateren zijn aan de geleerdennetwerken rondom Venetië en Basel, waar de eerste edities verschenen, en dat de inhoudelijke receptie van *Peri hypsous* dus in grote mate afhankelijk was van de fysieke verspreiding van het werk. Dit geldt eveneens voor de receptie van *Peri hypsous* in de Noordelijke Nederlanden, die eind zestiende eeuw begint, wanneer het werk daar in gedrukte vorm begint te circuleren. Een analyse van beschikbare veilingcatalogi aan het begin van de zeventiende eeuw laat zien dat *Peri hypsous* met name circuleerde in de geleerdenkringen rond de Universiteit Leiden. Veel van deze geleerden, waaronder de gebroeders Dirk en Willem Canter, Josephus Justus Scaliger en Janus Dousa Filius, waren met name geïnteresseerd in de citaten die in Longinus' werk bewaard zijn gebleven. Waar de eerste receptie van *Peri hypsous*, zowel in Italië als in de Noordelijke Nederlanden, primair gedreven lijkt door een filologische interesse in door Longinus bewaarde tekstfragmenten, ziet in de loop van de zeventiende eeuw een aantal creatieve interpretaties van *Peri hypsous* het licht, zoals ik laat zien in de *case studies* in hoofdstukken 2-4.

In mijn **tweede hoofdstuk** staat het werk van de filoloog en literatuurcriticus Daniel Heinsius (1580-1655) centraal. In de *Prolegomena* bij zijn uitgave van de werken van Hesiodus (verschenen in 1603) breekt Heinsius een lans voor de sublieme eenvoud van de archaïsche Griekse poëzie, in het bijzonder die van Homerus en Hesiodus. Heinsius richt daarbij zijn pijlen op een beroemde voorganger, Julius Caesar Scaliger, die in zijn *Poetica* (eerste druk 1566) had betoogd dat de literatuur van de Oudheid zich in een stijgende lijn had ontwikkeld, waarbij de oudste dichters golden als de primitiefste, en het hoogtepunt bereikt werd met de poëzie van Vergilius. In zijn weerwoord tegen

Scaliger maakt Heinsius gebruik van een drietal passages uit *Peri hypsous* die bij uitstek geschikt zijn om zijn betoog te ondersteunen – of die met enige creativiteit daartoe geschikt gemaakt kunnen worden. In *Peri hypsous* 44, het laatste hoofdstuk van het traktaat, schetst Longinus het verval van de welsprekendheid en het verdwijnen van de grootse auteurs van weleer. Dit sluit goed aan bij Heinsius' betoog dat de archaïsche Griekse poëzie grootser is dan de literatuur van latere tijden. Daarnaast maakt Heinsius gebruik van de beroemde passage uit *Peri hypsous* die ook wel 'Regel und Genie' gedoopt is. In die passage (*Peri hypsous* 33-36) betoogt Longinus dat auteurs die literaire grootsheid weten te bereiken, maar door hun grootse natuur ook wel eens dwalen, hoger moeten worden geschat dan auteurs die weliswaar nooit fouten maken, maar de middelmatigheid niet overstijgen. Met deze passage weet Heinsius elke kritiek te ontzenuwen die zijn voorgangers over Homerus en Hesiodus hadden geuit. Elke fout of misser die iemand in hun poëzie aanduidt wordt daarmee door Heinsius omgebogen in een teken van hun grootsheid. Een derde belangrijke passage uit *Peri hypsous* die Heinsius in zijn *Prolegomena* inzet is Longinus' uitleg dat sublimiteit niet hetzelfde is als 'bombast', 'nieuwlichterij' en 'overdreven emotie' (*Peri hypsous* 3-5). Dit zijn stijlfouten die dicht tegen het sublieme aan lijken te liggen, maar die in hun poging tot sublimiteit zijn doorgeschoten. Interessant is dat Heinsius in zijn weergave van deze passage een element toevoegt dat bij Longinus niet aanwezig is. Waar Longinus de stijlfouten contrasteert met 'sublimiteit', maakt Heinsius ze tot een tegenhanger van 'eenvoud'. Heinsius past Longinus' argumenten dus op creatieve wijze aan ter ondersteuning van zijn eigen pleidooi voor de eenvoud van de archaïsche Griekse poëzie. De interpretatie van het Longiniaanse sublieme als iets dat zijn werking haalt uit eenvoud wordt doorgaans toegeschreven aan literatuurcritici uit de tweede helft van de zeventiende eeuw (met name aan de Fransman Nicolas Boileau), maar het geval van Heinsius' *Prolegomena* laat zien dat die interpretatie al veel eerder de kop opstak.

Mijn **derde hoofdstuk** toont een andere context waarbinnen Longinus' traktaat in de vroege zeventiende eeuw al werd gezien als een werk over 'sublieme eenvoud'. Eén van de passages die Longinus aanhaalt om het sublieme te illustreren – om precies te zijn als voorbeeld van 'grootsheid van gedachte' – is een verwijzing naar Genesis 1:3-9, waarin de schepping beschreven wordt. Longinus geeft een vrije weergave van de Bijbeltekst: "God sprak: 'Er zij licht. En er was

licht. Er zij land. En er was land''' (*Peri hypsous* 9.9). Sinds het eind van de zestiende eeuw hebben geleerden zich verbaasd over een verwijzing naar de Bijbel door een niet-Christen, in een werk over 'heidense retorica'. Een prominente geleerde die zich daarover ook heeft geuit is Hugo Grotius, die naar deze passage uit *Peri hypsous* verwijst in zijn *De veritate religionis Christianae* ('Over de waarheid van het Christelijk geloof'), waarvan de eerste editie in 1627 uitkwam, maar dat sindsdien in talloze nieuwe uitgaven en vertalingen is verschenen. Grotius schreef *De veritate* tegen de achtergrond van de godsdiensttwisten in het zeventiende-eeuwse Holland als een werk dat een brug moest slaan tussen de verschillende Christelijke stromingen. Longinus' positieve waardering van een passage uit de Bijbel diende voor Grotius als een treffende 'externe' getuigenis van de waarde en waarheid van de Bijbel. Opvallend is dat Grotius in zijn werk *Meletius* (1611, een voorstudie van *De veritate*), Longinus' bijbelverwijzing expliciet aanhaalt in de context van de 'verheven eenvoud' van de Bijbel. Grotius sluit hiermee aan bij het idee dat de kracht van de Bijbel schuilt in de eenvoudige stijl waarin zijn boodschap vervat is – een idee dat teruggaat tot de Oudheid en dat ook in de werken van Grotius' voorgangers prominent te vinden is. Door Longinus' Bijbelcitaat in deze context te plaatsen maakt Grotius de passage impliciet tot een voorbeeld van 'sublieme eenvoud'. Grotius' bespreking van Longinus in *De veritate religionis Christianae* geeft in de late zeventiende eeuw indirect aanleiding tot een verhit debat dat voor altijd een stempel op *Peri hypsous* zou drukken. In wat later bekend zou komen te staan als de 'Querelle du Fiat Lux' ('de twist over het *Er zij licht*'), kruisten de Franse theoloog Pierre-Daniel Huet en de literatuurcriticus Nicolas Boileau de degens over de vraag of het citaat bij Longinus als een voorbeeld van 'sublimiteit' of juist van 'eenvoud' geldt. Na de *Querelle* wordt Longinus' Bijbelcitaat (en *Peri hypsous* als geheel), vaak beschouwd als een voorbeeld van 'verhevenheid door eenvoud', een interpretatie die tot vandaag de dag gangbaar is. Mijn hoofdstuk laat zien dat deze interpretatie niet zozeer in het traktaat zelf besloten ligt, maar eerder het gevolg is van de bespreking van Longinus' *Fiat Lux* in de context van de zeventiende-eeuwse Bijbelkritiek.

In mijn **vierde hoofdstuk** bespreek ik de verschillende wijzen waarop Franciscus Junius (1591-1677) Longinus gebruikt in zijn werk *De pictura veterum* (1637). In de *De pictura veterum* brengt Junius de antieke ideeën over de beeldende kunsten bijeen, en maakt daarbij niet alleen gebruik van teksten over visuele

kunsten, maar leunt ook in hoge mate op de antieke theorieën over literatuur en poëzie, waaronder *Peri hypsous*. Junius past passages uit *Peri hypsous* op creatieve wijze toe. Zo neemt hij de vrijheid om citaten uit *Peri hypsous* aan te passen en woorden die betrekking hebben op taal (zoals *rêtorikê*, ‘welsprekendheid’) simpelweg te vervangen door termen uit de beeldende kunst (zoals *zôgraphikê*, ‘schilderkunst’). Ook maakt Junius creatief gebruik van een aantal visuele metaforen die Longinus in zijn werk gebruikt. Waar Longinus bijvoorbeeld het ‘uitlichten’ van bepaalde tekstelementen uitlegt door middel van een vergelijking met de contrastwerking in een schilderij, presenteert Junius deze passage als een letterlijke bespreking van schildertechniek. Naast de technische aspecten wordt een groot deel van de citaten uit *Peri hypsous* gebruikt ter ondersteuning van bredere kunstzinnige principes, zoals het formuleren van grootse ideeën, verbeelding en artistiek oordeelsvermogen. Zo verwijst Junius uitgebreid naar *Peri hypsous* in zijn bespreking van *magnificentia*, ‘grootseheid’ (3.1.15) dat een onderdeel is van de *inventio*, de ‘vinding van het onderwerp’. In de Nederlandse vertaling van *De pictura veterum*, die in 1641 gepubliceerd werd, vinden we in dit specifieke hoofdstuk de zeldzame termen, ‘hooghstaetelick’ en ‘hooghstaetelickheid’, die Junius met name als vertaling van Longinus’ terminologie voor het sublieme lijkt te gebruiken. Ook in zijn hoofdstukken over de verbeelding, *phantasia*, leunt Junius in hoge mate op Longinus’ bespreking van dit onderwerp. Hoewel *Peri hypsous* een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan veel aspecten van *De pictura veterum*, is er één onderdeel waarin de rol van Longinus’ traktaat door moderne geleerden overschat wordt. Junius onderscheidt, naast een aantal klassieke elementen van de kunsten (waaronder inhoud, structuur en technische afwerking) een speciale kwaliteit, die een kunstwerk pas echt geslaagd maakt: *gratia* (‘charme’). Voor Junius is *gratia* een kwaliteit die gekenmerkt wordt door eenvoud en niet gemakkelijk in woorden te vatten is. Deze kenmerken worden door moderne geleerden vaak in verband gebracht met het sublieme van Longinus, dat ook eenvoudig en onbeschrijflijk zou zijn. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat Longinus enerzijds het sublieme niet op deze manier definieert en dat Junius anderzijds deze kenmerken van *gratia* uit andere antieke bronnen haalt. *Peri hypsous* wordt in dit verband daarentegen juist aangehaald als onderstreping van het zorgvuldig oordeelsvermogen dat een kunstenaar moet bezitten om een goede balans te vinden tussen saaiheid en bombast. Met de analyse in dit hoofdstuk heb

ik laten zien dat *Peri hypsous* op creatieve wijze en in uiteenlopende contexten door Junius wordt aangehaald, maar juist minder nadrukkelijk een rol speelt in de ontwikkeling van Junius' concept van *gratia*.

Mijn **vijfde hoofdstuk** beschrijft de academische werkzaamheden van twee Nederlandse geleerden in de tweede helft van de zeventiende eeuw: Jacobus Tollius en Isaac Vossius. Beiden maakten een nauwkeurige studie van de tekst van *Peri hypsous*. Vossius vergeleek verschillende versies van *Peri hypsous* (manuscripten en gedrukte boeken) en formuleerde op basis van die vergelijking tekstuele verbeteringen op Longinus' tekst. Tollius werkte een flink aantal jaren aan een uitgebreide editie van *Peri hypsous*, die in 1694 gepubliceerd werd, en schreef een reeks essays over de inhoud van het traktaat. Vossius en Tollius correspondeerden met elkaar over hun studies, zoals blijkt uit brieven die bewaard zijn in Vossius' archieven. In mijn hoofdstuk laat ik zien dat Tollius' editie voor een belangrijk deel leunt op aantekeningen die hij van Vossius geleend had en dat daardoor kleine vergissingen in Tollius' editie geslopen zijn. Vossius had een, naar hij vermoedde, zeer oud manuscript van *Peri hypsous* bestudeerd in de Koninklijke bibliotheek te Parijs en in één van de edities die hij bezat had hij aangetekend waar de manuscripttekst afweek van de gedrukte tekst. In een andere editie kopieerde hij een groot deel van deze aantekeningen en deed daarbij een aantal verbeteruggesties in gevallen waar hij noch de gedrukte tekst, noch de manuscripttekst bevredigend vond. Deze tweede geannoteerde editie is het exemplaar dat Tollius van Vossius leende en dat een belangrijke basis vormde voor zijn editie. Tollius had (hoewel hij in het voorwoord van zijn editie zelf anders lijkt te suggereren), het oude Parijse manuscript zelf niet gezien, maar maakte gebruik van Vossius' aantekeningen, zonder zich ervan bewust te zijn dat die aantekeningen ook een aantal eigen suggesties van Vossius bevatten. Als gevolg daarvan vinden we in Tollius' editie een aantal tekstuele varianten die Tollius aan het oude manuscript toeschrijft, maar die daarmee helemaal niet overeen komen. Moderne edities beschouwen een aantal varianten zelfs als vindingen van Tollius, terwijl die, zoals mijn hoofdstuk laat zien, in feite aan Vossius moeten worden toegeschreven. Vossius lijkt zich buiten zijn manuscriptstudies verder niet veel met *Peri hypsous* te hebben beziggehouden, maar zijn observaties over het 'oude Parijse manuscript' gaven wel aanleiding voor een iets latere geleerde, Jean Boivin, om de conclusie te trekken dat dit

werkelijk het oudste manuscript van *Peri hypsous* was, en zelfs de bron waarop alle latere manuscripten teruggaan. Jacobus Tollius schreef naast zijn editie een reeks essays die gebruik maken van de ideeën uit *Peri hypsous*, en sluit daarbij opvallend aan bij de interpretatie van Daniel Heinsius (zoals besproken in hoofdstuk 2), die *Peri hypsous* gebruikte als argument dat oudere, eenvoudige poëzie de latere, complexere literatuur overstijgt. Ook Tollius schetst deze tegenstelling tussen oud en oorspronkelijk versus nieuw en ‘gemaakt’. Zowel bij Tollius als bij Heinsius krijgt *Peri hypsous* daarmee een instrumentele functie die primair dient om bepaalde bestaande denkbeelden te ondersteunen, een functie die ten grondslag ligt aan een groot deel van de zeventiende Longinusreceptie.

In mijn **conclusie** breng ik de observaties uit mijn *case studies* bijeen en reflecteer ik op een zestal belangrijke kenmerken van de interpretatie van *Peri hypsous* in de late zestiende en zeventiende eeuw. In eerste instantie wordt *Peri hypsous* voornamelijk bestudeerd om de tekstuele fragmenten die in het traktaat bewaard zijn, en minder om de inhoud van het traktaat zelf. Ten tweede wordt *Peri hypsous* regelmatig aangehaald in werken over de welsprekendheid en literatuurtheorie waarin ook de ‘verheven stijl’ aan bod komt. Een derde, minder in het oog springend aspect van de zeventiende-eeuwse receptie van *Peri hypsous*, is het regelmatige gebruik van Longinus’ bespreking van stijlfouten in *Peri hypsous* 3-5, waarin vroegmoderne geleerden zoals Heinsius een argument zagen tegen stilistische verfraaiing en vóór literaire eenvoud. Een vierde, en voor het traktaat zeer bepalende functie, is zijn rol in de zeventiende-eeuwse Bijbelwetenschap. De regelmatige verwijzingen naar het *Fiat lux* in *Peri hypsous* 9.9 in die context zorgden ervoor dat het traktaat sterk geassocieerd werd met het idee van de ‘sublieme eenvoud’ van de Bijbel. Het vijfde aspect van de zeventiende-eeuwse receptie van *Peri hypsous* komt voort uit Longinus’ enthousiasme voor de grote klassiekers uit de Oudheid en zijn verdediging van de ‘foutjes van het genie’. Deze delen van *Peri hypsous* werden door zeventiende-eeuwse geleerden gretig aangegrepen om hun favoriete (archaïsche) auteurs te verdedigen en werden het ultieme argument vóór artistieke vrijheid en tegen technische regels en voorschriften. Een rode lijn die tot slot in een groot deel van de zeventiende-eeuwse interpretaties van *Peri hypsous* te herkennen is, is het opportunistische en instrumentele gebruik van de tekst voor het onderstrepen van bredere argumenten over literatuur, de Bijbel, de beeldende kunsten, of poëzie. Het feit dat *Peri hypsous*

voor veel van zijn zeventiende-eeuwse lezers een ‘nieuwe’ tekst was die nog geen vaststaande interpretatie had, bood mogelijkheden om het traktaat in te zetten voor subjectieve argumenten. In de polemische en argumentatieve setting waarin *Peri hypsous* vaak werd aangehaald, werd veel nadruk gelegd op de subjectiviteit van het sublieme: zowel het creëren als het herkennen van het sublieme is aan het genie voorbehouden, en ieder die het sublieme van een bepaalde auteur niet ziet, beschikt zelf simpelweg over een te gebrekkig oordeelsvermogen. Op basis van deze observatie concludeer ik dat de prominente interpretatie van het Longiniaanse sublieme als een ‘subjectieve en ongrijpbare’ kwaliteit van literatuur, die na de zeventiende eeuw in zwang komt, niet zozeer in het traktaat zelf besloten ligt, maar zijn wortels heeft in de kritische debatten van zeventiende-eeuwse geleerden.

